

Faşizm*

Şerif Mardin**

“Faşist” kelimesi siyasal sözlüğümüze iyice yerleşti. Yerinde kullanılıp kullanılmadığı veya memleketimizdeki gelişmeleri gereken şekilde aydınlatıp aydınlatmadığı pek tartışma konusu olmuyor. Buna şaşmamak gerekir. Birçok işlerimizde olduğu gibi, siyaset olayını incelemekte de, kalıplarımızı Batı’dan alıyor ve kendi modernleşme dinamiğimizle uygunluk derecesi aramıyoruz.

Neticede, Batı’nın gelişme safhalarıyla ilgili olan mefhumları kendi gelişmemize tatbik ettiğimiz zaman yanıltıcı neticeler elde ediyoruz. Bu yazımızda “Faşizm” kavramının memleketimizdeki kullanılışı ile tatbik edilmek istendiği ortamın gerçekleri üzerinde durmaya çalışacağız. Şunu peşinen belirtelim ki, Faşizm’i tehlikeli bir siyasî hastalık ad ediyoruz. Mesele, zaman zaman geçirdiğimiz siyasî sosyal nöbetlerde, Faşizm kavramını kullanmanın ne dereceye kadar faydalı bir tahlil imkânı temin edeceğini araştırmaktır.

Faşizm kavramını incelerken akla gelen ilk ayrım, bu akımın bir tek değil, fakat iki başlık altında incelenmesi gerektiridir. Bir tarafta, totaliter bir düzeni ortaya çıkarmakta büyük başarılar sağlayan Nazizm, diğer ta-

rafta, totaliterlik denemelerinde tam mânâsıyla muvaffak olamayan Mussolini’nin Faşizmi. Her iki akım için de totaliterlik kavramını kullanmaya mecbur oluşumuzdan, aralarındaki müşterek unsurun bu olduğu anlaşılıyor.

Totaliterlik nedir?

Kelimenin kökündeki “total-topyekûn” kökü, erişilmesi istenen gayeye çok iyi işaret ediyor. Bu kökten anlaşılacağı üzere, totaliterliğin özü; fert, cemiyet, an’ane, devlet, hükümet, ideoloji, vicdan, eğitim, çalışma gibi totaliterlik öncesi toplumlarda birbirinden ayrı çalışan, kısmî veya tam otonomiye sahip olan insan, müessese ve kıymetleri, hiçbirine bağımsızlık tanımayan yeni siyasî-sosyal birim içinde eritme çabasıdır. Kişi, kişiliğini muhafaza ettikçe, meydana getirilmek istenen bu yeni siyasî “pota” gerçekleşemez, devlet belirli bazı normlara bağlı kaldıkça “yeni nizam” içinde kaybolamaz, şahıslar, istenen ideolojiyi benimsemedikçe kurulmak istenen yeni birim içinde dağıtılamaz, vicdan, “kafa yıkama” usûlleriyle mağlup olmadıkça totaliter görüş birliği sağlanamaz. Bundan dolayı, totaliter sistemin az veya çok bağımsız olan bu fikirleri, müesseseleri ve hayat tarzlarını ortadan kaldırması icap eder.

** Prof. Dr., Sabancı Üniversitesi, Sanat ve Sosyal Bilimler Fakültesi Öğretim Üyesi.

Bu parçalanmayı elde etmek için çoğu zaman totaliter kuvvetlerin fazla direnmesine ihtiyaç yoktur, çünkü totaliterlik cereyanları, sosyal çerçeveleri parçalanmaya yüz tutan toplumlarda ortaya çıkar. Modern endüstrinin itici kuvveti eski çalışma şekillerini ve çerçevelerini ortadan kaldırmış, pazar mekanizması, an'anevî entellektüel yetiştirme ve onları mevcut düzene bağlama şekillerini mahvetmiş, yeni sınıfların teşekkülü parlamenter mekanizmayı, halledilmesi son derece zor problemlerle karşı karşıya bırakmıştır. Çoğu zaman endüstriyel cemiyetlerde, fertlerin, her türlü toplumsal kıymetten kendilerini sıyırma şeklinde beliren bu sosyo-kültürel dağılmaya, Durkheim "Anomie" ismini vermiştir. Anomik cemiyetlerin esas problemi, eriyen eski sosyal çerçevelerin yerine yenisinin yeterli bir hızla yerleşmemesidir.

Almanya'da, Nazi hareketi, ziraî sınıfların, geniş endüstriyel kütlelerin, aydınların ve önderler grubunun bu çerçevelerden mahrum oldukları, daha mühimi, hiçbir istikâmeti ciddiye almamaya başladıkları bir ortamda gelişmiştir. Bilhassa aydınlar arasında, gelip geçmiş bütün sosyal hâl şekillerine karşı duyulan küskünlük, yalın kuvvete ve mücadeleye tapmalarıyla neticelenmişti. Bu, Naziliğin ideolojisidir. Alman sosyolog Freyer'in Nazizm'in felsefesini yaptığı zamanlardaki ifadesiyle:

"Siyasetin genel kuralları...Bir tutam kategori, bu sahada hâkimdir: Kuvvetli-Zayıf, Dost-Düşman, Ben-Sen, o kadar."

Bu gibi biyolojik ve akıl dışı kuvvetlere tapılması durumu ve ırk nazariyesinin hâkim kılınması inancı, muayyen bir totaliter sistemin Nazi-Faşist grubuna dahil olup olmadığını tâyin eder.

Yukarıdaki esaslardan umumî bir hüküm çıkararak, Türkiye'nin sosyal yapısındaki

"anomie" unsuru arttıkça totaliterlik potansiyelinin artacağını söyleyebiliriz. Daha başka bir ifade ile, Türkiye'de an'anevî veya gerici gruplar tarafından hatırı sayılır bir "otoriter" rejimin kurulması beklenebilir, fakat totaliter bir rejimin kurulabilme ihtimalleri gericilikle değil, gelişme vetiresiyle doğrudan orantılıdır.

Şimdi de, Nazilerin ortaya çıkmasına yardım ettiğini söylediğimiz muhtelif sosyal tabakalar bakımından, Almanya'da 1930'lardaki durumla memleketimizin bugünkü durumunu mukayese edelim.

Nasyonal Sosyalizm'in özelliklerinden biri kuvvetini kütlelerden almasıydı. "Anomie"nin Almanya'da aldığı şekillerden biri halk'ın, kütle hâlini almış olmasıydı. Bu da, Almanya'nın endüstriyel gelişmesinin neticesiydi. Kütle şekline girenler yalnız çalışanlar tabakası değil, aynı zamanda orta sınıfın alt kademeleriydi. Bundan dolaydır ki, Nazizm, geniş mânada halkın tümüne hitap edebilmiştir. Bahis konusu gelişmenin siyasî veçhesi, Hitler'in bir zımnî plebisit havasını siyasî hayatta devamlı olarak hâkim kılmış olmasıdır. Artık idare, Führer ve halktan ibaretti ve Führer de halkın maşerî vicdanın yorumlayıcısıydı. Büyük harplerin veya pek geniş sosyal felâketlerin neticeleri bir tarafa atılırsa, bu kadar "kırılmış", basite irca edilmiş bir sosyal ortama, ancak bir hayli gelişmiş endüstri memleketlerinde rastlanır. Nispeten az gelişmiş bir memleket olan Arjantin'de bile Peron'un, yüz binlerce "descamisados"(işçi)'ye hitap edebilmesi, ülke rejimine özelliğini sağlamıştır.

Nazizm'in önder kadrosunu temin eden orta tabakanın alt kısmıdır. Bu sınıf, enflasyon ve büyük işletmelerin ortaya çıkması neticesinde, benliğini kaybetmeye doğru gidiyordu. Benliğini kaybetme korkusu da bu sınıftan gelen Nazilerin özel tutumlarını an-

* Aurel Kolnal, *The War the West*, (New York, 1938), s.141.

latır. Liberallerin kitaplarını yakanlar, Yahudiler için "fırın" politikasını icat edenler, insan derisinden abajur yapanlar, Eichmann gibi dosya memurları, Himmler gibi ilkokul hocalarıdır. Bu sınıfın tesiriyle Nasyonal Sosyalizm bir taraftan sendikalara, diğer taraftan büyük işletmelere karşı yönelmiştir. Kültür alanında ilkel kıymetlere geri dönme (kan, kuvvet) ve Batı'nın müktesebatını inkâr etme Hitler'in de dahil olduğu bu gruptan çıkmıştır. Nazi, tip itibarı ile, alttan ve üstten gelen darbeler altında ezildiği kanısında olan insandır. Nazilerin, desteğini kazandıkları çiftçileri, bu bakımdan kıymetlendirmek lâzımdır. Bunlar umumiyet itibarıyla ziraî işletmecilik bakımından ortadan kalkmaya mahkûm olduklarını anlayan orta halli çiftçilerdi.

Saydığımız unsurların önemini memleketimiz bakımından incelediğimiz zaman, şöyle bir durumla karşılaşırız: Bir kere, şimdiye kadar Türkiye'de bir kütle hareketine rastlanmadığı söylenemez. 6-7 Eylül olayları bunu yalanlıyor. "Plebisiter demokrasi"yi hatırlatan davranışlara da yakın tarihimizde rastlamak mümkündür. Fakat, kendilerine hitap edilerek harekete geçirilmiş veya geçirilmek istenmiş olan elemanların kökleri daha çok ziraattedir. Bu kimseler, içinde yaşadıkları cemiyetin kıymetlerini reddeden kimseler değil, aksine onları kuvvetlendirmeye çalışan kimselerdir. 6-7 Eylül olaylarının sosyolojik izahını, tarihimiz boyunca İstanbul'u kasıp kavurmuş Yeniçeri hareketlerinde aramak gerekir. Gecekondu muhiti şimdilik an'anevî kıymetlerin hüküm sürdüğü bir muhittir. Yarın bir "köksüzler" muhiti olacağı muhakkak, fakat totaliterliğe elverişli ortam gelişmekte ise de daha tam billûrlaşmamıştır. Protestolar, bir Ortaçağ çerçevesi içinde ifade edilmektedir.

Bunun dışında köylü, an'anevî kıymetlere bağlı olan bir unsurdur. Onları istismar etmek isteyen kimse yavaş yavaş muay-

yen bir istikâmete itildiğini hisseder. Bu istikâmet an'anevî kuvvetlerin kaldırılması değil, onların kuvvetlenmesidir. Bundan dolayıdır ki, ırkçılar, 1950'lerden sonra dincilerle işbirliği yapmak zorunda kalmışlardır. Türkiye'nin ziraî bünyesinin bir diğer özelliği, siyasî bakımdan seferber edilmesi gereken köylülerin yalnız arızî olarak emre âmade olmalarıdır. Her buhranda köyden figürân getirmek pratik bir çare değildir. Bunun acısını çekenler, bu görüşü teyit edebilirler. Diğer taraftan, kendini ifade şekli olarak oy verme köylüler arasında iyice yerleşmiştir. Köylü bu bakımdan bir dereceye kadar modern bir çerçeveyi kabul etmiştir. Türk köylerinde bir siyasî "anomie"nin hüküm sürdüğünü kimse iddia edemez.

Almanya'da orta halli çiftçiler bizde son zamanlarda teşekkül etmeye başlayan "ilçe aristokrasisi"ne benzetilirse de, bu noktada da bir müşterek unsur bulmak oldukça zordur. "İlçe aristokrasisi" inkırâz hâlinde değil, yükselme vetiresi içindedir.

"Anomie"nin memleketimizde hangi noktalarda toplandığını araştırırsak (ileride böyle bir gelişme göstermesi muhtemel olan gecekondu muhitleri hariç) bunun, küçük ve büyük devlet kadroları arasında toplanmış olduğunu görürüz. Küçük memurlarımız arasında Alman alt-orta tabakadaki bedbinliğe benzer bir küskünlüğün yerleşmiş olduğu bir hakikattir. "Kalkınma"dan istifade eden küçük bir grubun gösterişteki pervasızlığı, enflasyonun küçük memurlar arasında yarattığı geçim darlığına ilâve edildiği takdirde zaman zaman şikâyet konusu olan "servet düşmanlığı"nın ne şekilde ortaya çıktığı kolayca anlaşılır. Bahis konusu iki unsur, üst kadrolarda da huzursuzluk yaratmıştır. Buna bir de sağcı veya ırkçı davranış ilâve edildiği zaman beliren tutuma "Faşist" demek kolay bir etiketleme ameliyesidir. Aslında üst kadroların durumunu anlamak için bir üçüncü unsuru

da kaale almak icap eder. Türkiye Cumhuriyeti 1950'ye kadar, Osmanlı Devleti'nin bir karakteristiğini devam ettirmişti. O da, Cumhuriyet idaresinin de bir "bürokrasi devleti" olması idi. Cumhuriyet devrinde bürokrat belki çok tatminkâr bir hayat yaşamıyordu fakat, yüksek "statü"sü, kendisine son derece mühim bir destek sağlıyordu. 1950'den sonra, Türkiye'nin ilk defa olarak bir Pazar ekonomisine kavuşmasıyla bürokratik devlet anlayışının yerini "verim" esası aldı. Memura nispetle pazar ekonomisinin şartlarına uyan, verimli olan şahıs önem kazandı. Bir kadroyu doldurmanın tek başına artık bir marifet sayılmaması, memurun statüsünü bir hayli indirdi. Bir kısım kimseler ise bu yeni duruma intibak edemediler. Zaman zaman kendilerine "Faşist" denen kimselerin devlet kadrolarından gelmesi bu olaya bağlanmalıdır. Kaldı ki, Cumhuriyet Türkiye'si kültürel bakımdan da Osmanlı İmparatorluğu'nun bir özelliğini devam ettirmiş, Osmanlı kültürünün "gazâ" esası etrafında bina edilmiş (başka bir şekilde) Cumhuriyetin kıymetleri arasında yer almıştı. Cemiyetin temel strüktürü "gazâ"dan ayrılıp "pazar"a doğru gittikçe, daha önce bahsedilen şartlar muvacehesinde, büyük kültürel huzursuzlukların doğabileceği beklenmeliydi. Fakat, bütün bu uzun vadeli intikal problemlerinin Almanya'nın durumunu hatırlatıcı tarafları olsa bile, geniş ve seyyal kütlelerin daha teşekkül etmemiş olması karşısında "totaliterlik" potansiyelinden söz etmek mümkün değildir.

Kısaca, dengesini kaybetmiş unsurlardan küçük memurların "anomie" bakımından en ileri gittikleri söylenebilir ve esas tehlike bu noktada toplanmaktadır. Fakat, burada da

billûrlaşmış bir "Faşizm" in izlerine daha rastlanmıyor. Aydınlarımıza gelince, onlar arasında kuvvete tapma temayülü yavaş yavaş belirmektedir fakat, onlar arasında ırkçı nazariyelerin pek revaç bulmayacağı anlaşılıyor.

Yukarıdaki tahlillerden iki netice çıkarılabilir. Birincisi, bir statü düşüklüğünü telâfi etmek ve derinden hissedilen bir kültürü halletmek için otoriter yollara başvuranlara "Faşist" ismi verilemeyeceğidir. Bu ayırım yalnız kelimenin doğru kullanılmasıyla değil, aynı zamanda "otoriter-an'anevi" bir akımın kuvvetlenmesine mâni olacak çareleri bulmakla da ilgilidir. Bu gibi bir gelişmeye mâni olmanın tek çaresi, devlet kadrolarının rolünü daha ciddiye almaktır. Kalkınan bir ülkenin kadro ihtiyacı herkes tarafından takdir edilmektedir. Bugün, Türkiye için devlet mekanizması içinde, böyle bir kadro potansiyel olarak yatmaktadır. Mesele, kalkınma vetiresi içinde, o kadroyu olurlarına bırakmayıp kalkınmaya dinamik bir şekilde iştirak ettirmektir. Bu kadroların gerek gelir, gerek statü problemleri ancak bu şekilde halledilebilir ve Faşizm'in billûrlaşması bu şekilde önlenir. Bu birinci neticenin arkasında yatan ve hiçbir zaman unutmamamız gereken daha genel bir prensip de, "bürokratikleşmiş" bir cemiyetin hiçbir zaman, doğrudan doğruya bir pazar ekonomisinin işleyiş cereyanına kaptırılmaması lâzım gelmiştir. İntikal ancak tedricî bir şekilde sağlanabilir. Nazizm'in altında yatan derin tarihî unsur, 19. asır Almanya'sının bu işi gerçekleştirme-yi fazla aceleye getirmesidir.

* *Forum*, cilt 14, sayı 19, (1 Nisan 1962), s. 20-21.